

A Comparative Study of Gholam-Hossein Saedi's *Beggar* and Najib Mahfouz's *Beggar*, (*Alshahath*) according to Hegel's Dialectic

Kamal Rasoulia¹ | Fateme Modarresi^{2*}

1. Ph.D. student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Urmia, Urmia, Iran. E-mail: karzankarzani@yahoo.com
2. Coresponding author, Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Urmia, Urmia, Iran. E-mail: f.modarresi@urmia.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 13 February 2024

Received in revised form: 01 July 2024

Accepted: 02 July 2024

Keywords:

Gholam Hossein Saedi,
Najib Mahfouz,
Hegel,
Beggar,
Comparative Literature,
Dialectics.

ABSTRACT

Two Iranian and Egyptian fiction writers, Gholam-Hossein Saedi and Najib Mahfouz, have explored significant social issues related to modernity in their respective works titled "The Beggar." This study employs Hegel's dialectics to conduct a comparative analysis of these two texts, examining the thesis of tradition, the antithesis of modernity, and the synthesis of the resulting consequences in the societies of Iran and Egypt. The research findings indicate that in Saedi's story "The Beggar, tradition is evident through respect for family, adherence to rural values, and religious beliefs. In contrast, modernity manifests through the disintegration of the family unit, the proliferation of moral corruption, and a disregard for religion. In "The Beggar tradition is expressed through family loyalty, nostalgia for the past, and the simplicity and intimacy of rural life, while modernity is characterized by scholasticism, the coldness of social relations, and irreverence for the sacred. Hegel's dialectic illustrates that these contradictions have served as a driving force throughout history, nurturing one another's seeds. The result of this process (synthesis) in both works manifests as anxiety, fear, loneliness, and, in the case of Omar Hamzawi, the protagonist of *Al-Shahath* by Najib Mahfouz, a profound sense of emptiness and loss of meaning in life. This essay, employing a descriptive-analytical approach, highlights the negative aspects of modernity and demonstrates that both authors critically portray the incomplete transition from tradition to modernity. They deeply explore the psychological and social consequences of this transformation.

Cite this article: Rasoulia, K., Modarresi, F. (2025). A Comparative Study of Gholam-Hossein Saedi's *Beggar* and Naguib Mahfouz's *Beggar*, (*Alshahath*) according to Hegel's Dialectic. *Research in Comparative Literature*, 15 (1), 1-24.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2024.10304.2579

Extended Abstract

Introduction:

It is evident that Hegelian dialectics has is based basis principles of thesis, antithesis, and synthesis. Hegel Has Explained has elaborated on these three principles in detail in his work. entity (thesis) has summarily an a corresponding and by the through of these both, a result is created. produced.

Two prominent fiction writers from Iran and Egypt, Hossein Saedi and Najib Mahfouz, address significant in the contact their respective works titled both conducts descriptive-analytical way based on investigation of both authors, utilizing its three axes. The beggar axes as a framework. Saedi's the narrated of view perspective woman who elderly the who, of her husband, none of her finds herself unwelcome in her children's homes turns is compelled to resort and acting.

Al-Shahath is a significant narrative from the third decade of Najib Mahfouz's life, illustrating a portion of the life of the protagonist, Omar Hamzawi, who represents the intellectuals of Egyptian society. Respect for family and elders is a traditional value in Eastern cultures, where older individuals are afforded special honor and respect, and many issues are resolved through their guidance. By emphasizing this principle, Mahfouz delves into the underlying layers of his text to depict the disrespect and insults directed at an elderly mother by her children. This portrayal not only highlights the problem but also underscores the societal pain of his time, inviting reflection on the broader implications.

The contrast between the bustling city and the tranquility of the village is one of the manifestations of modernity in Najib Mahfouz's The city continually seeks to attract immigrants to satisfy its insatiable economic demands through the influx of capital. Consequently, urban congestion becomes a defining characteristic of modern society, contributing to the exacerbation of materialism. Another prevalent theme in the two stories discussed is absurdity. Absurdity does not exist in the life of the old lady (khanom bozorg) with the same clarity and directness found in Najib's story. Additionally, the intense fear and anxiety experienced by Saedi's protagonist are not present in this narrative.

Examining these two characters can assist the researcher in analyzing this matter. Omar Hamzawi is an intellectual with philosophical inclinations, and the concept of life is one of the primary concerns for thinkers like him. However, Omar struggles to grasp this complex idea. In contrast, the character of Khanom Bozorg lacks the knowledge and cultural background necessary to seek the meaning of life, ultimately arriving at a nihilistic conclusion. In her view, the meaning of life is reduced to fulfilling basic instincts and needs, which are satisfied in various ways despite the accompanying challenges.

Method:

This research has been conducted using a descriptive-analytical approach, and its findings indicate that the central theme in these two novels is its antithesis is on this framework, various confrontations and conflicts have emerged, such as the clash between urban and rural life, the tension between science and art, and the balance between familial responsibilities and individual freedom.

Results and Discussion:

The studies conducted in relation to the aforementioned stories reveal that the synthesis of these narratives highlights a conflict and antagonism faced by the main characters, Khanom Bozorg and Omar Hamzawi, in modern society. As a result, these characters experience feelings of loneliness, despair, anxiety, and confusion. The reader observes the disintegration of family foundations and numerous issues, including a disregard for societal values. The protagonists in both of peace and comfort within modern society, which, unfortunately, remains elusive.

Conclusion:

The statistical data obtained from the research in these two stories indicate that the traditions and societal issues related to family dynamics are significant. The focus on the village as a safe haven, the portrayal of villagers as naive and simple individuals, and the emphasis on their religious beliefs are prominent themes in both Egyptian and Iranian societies. Central to these narratives is the collapse of societal values, the disintegration of the family unit, and the proliferation of corruption and disorder within these institutions, which serve as contrasting points of view.

It is through modernity, and by examining Hegel's dialectic alongside a historical analysis of society, that this tradition cultivates a seed of modernity within itself, leading to a historical conflict. As a result, Saedi effectively portrays Iran's traditional society through the character of the grandmother, highlighting its struggles. Similarly, Najib Mahfouz illustrates Hamzawi's confusion, moral dilemmas, and illness as manifestations of the conflict between tradition and modernity. This emphasizes the concept of dialectical synthesis.

بررسی تطبیقی گدای غلامحسین ساعدی و گدای (الشّحاذ) نجیب محفوظ بر اساس دیالکتیک هگل

کمال رسولیان^۱ | فاطمه مدرسی^{۲*}

۱. دانشجوی دکترای، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه:

karzankarzani@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه:

f.modarresi@urmia.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

دو نویسنده ادبیات داستانی ایران و مصر، غلامحسین ساعدی و نجیب محفوظ، در دو اثر همنام خود با عنوان *گدا*، به موضوعات اجتماعی مهمی در برخورد جامعه با پدیده مدرنیته پرداخته‌اند. پژوهش حاضر، با تکیه بر دیالکتیک هگل، به تحلیل تطبیقی این دو اثر، پرداخته و بر نهاد (تز) سنت، برابر نهاد (آنتی تز) مدرنیته و هم نهاد (سنتز) پیامدهای این تعارض را در دو جامعه ایران و مصر واکاوی می‌کند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در داستان «گدا»ی ساعدی، سنت از طریق احترام به خانواده، پابندی به ارزش‌های روستایی و اعتقادات مذهبی نمایان است و مدرنیته با فروپاشی کانون خانواده، گسترش فساد اخلاقی و بی‌اعتنایی به دین، برابر نهاد آن را شکل می‌دهد. در «الشّحاذ»، سنت در وفاداری خانوادگی، نوستالژی گذشته و سادگی و صمیمیت روستایی تجلی می‌یابد، در حالی که مدرنیته با علم‌زدگی، سردی روابط اجتماعی و بی‌حرمتی به مقدسات در تقابل با آن، قرار می‌گیرد. دیالکتیک هگل نشان می‌دهد که این تضادها به‌مثابه نیروی محرکه‌ای در بطن تاریخ عمل کرده که نطفه‌های یکدیگر را در خود پرورش می‌دهند. پیامد این صیوروت (سنتز) در هر دو اثر، اضطراب، ترس و تنهایی است که در ارتباط با عمر حمزاوی، شخصیت اصلی الشّحاذ، به‌شکل پوچی و گم‌گشتگی در معنای زندگی نیز، تجلی می‌یابد. جستار پیش‌رو، با رویکردی توصیفی-تحلیلی، ضمن برجسته‌سازی جنبه‌های منفی مدرنیته، نشان می‌دهد که هر دو نویسنده با نگاهی انتقادی، گذار ناتمام از سنت به مدرنیته را به‌تصویر کشیده و عمیقاً به تبعات اجتماعی این تحول پرداخته‌اند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۲

واژه‌های کلیدی:

غلامحسین ساعدی،

نجیب محفوظ،

هگل،

گدا،

ادبیات تطبیقی،

دیالکتیک.

استناد: رسولیان، کمال؛ مدرسی، فاطمه (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی *گدای* غلامحسین ساعدی و *گدای (الشّحاذ)* نجیب محفوظ بر اساس

دیالکتیک هگل. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵ (۱)، ۲۴-۱.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jccl.2024.10304.2579

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

ادبیات تطبیقی به مثابه یکی از انواع مطالعات هنری-انسانی، به مرور زمان توانسته است جایگاه اصلی و مورد انتظار خود را در میان سایر پژوهش‌های ادبی دیگر به دست آورد و محققان بیشتری را به سمت و سوی خود بکشاند. در تعریف ادبیات تطبیقی می‌توان گفت: اصطلاح و لفظ تازه‌ای است که بیانگر گونه‌ای هنر و صنعت است که در طی اعصار و از قدیم‌الایام مورد احترام و اعتبار بوده است. ادبیات تطبیقی پژوهشی است در مورد تلاقی ادبیات در زبان‌های مختلف و یافتن پیوندهای پیچیده و متعدد ادب در گذشته و حال. این پیوند، گاه در حوزه‌ها و موضوعات است و گاه در تصاویر و قالب‌های مختلف و گاه در حوزه احساسات و عواطفی که از ادبی به ادیب دیگر می‌رسد و او را متأثر می‌سازد. نخستین بار به وسیله سنت بوو تعریف روشنی از ادبیات تطبیقی ارائه شد. طبق تعریف وی «موضوع آن اصولاً عبارت از مطالعه روابط جاندار است که مابین ادبیات کشورهای مختلف جهان وجود دارد.» (صفاری، ۱۳۵۷: ۱). با ذکر این مقدمه کوتاه و موجز، هدف پژوهش حاضر این است که با اتکا بر سنجش یکی از آثار داستانی میهنی (داستان گلد از غلامحسین ساعدی) با اثری از نویسنده مصری (الشحاذ از نجیب محفوظ) و تطبیق و مقایسه بین آنها، اندیشه‌های موجود در آن دو را خارج از مرزهای ملی بکاود و با تأکید بر درون‌مایه‌های موجود در دو داستان مزبور، هنر نویسندگی دو داستان‌نویس در نشان دادن گذر جامعه ایران و مصر از سنت به مدرنیته و پیامدهای حاصل از آنها را بر اساس دیالکتیک هگل بررسی کند. «نجیب محفوظ، نویسنده ادبیات معاصر مصر و غلامحسین ساعدی در ادبیات داستانی ایران، نویسندگان موفق و توانایی هستند که در میان آثار فراوانشان، داستان کوتاه نیز از بسامد بالایی برخوردار است. با مطالعه داستان‌های ایشان می‌توان پی برد که این دو همواره کوشیده‌اند چالش‌های اجتماعی مردمان خود را در قالب داستان و رمان، به‌نمایش بگذارند» (مرتضایی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۴). یکی از رخدادهای قابل توجه اوایل دهه چهل شمسی (ابطال نظام ارباب-رعیتی) در ایران، تقابل میان سنت و مدرنیته بود. روابط کهن در حال نابودی بود و زندگی مدرن تلاش می‌کرد جای آن را بگیرد؛ البته به صورت تقلیدی و نه به ضرورت. همین امر یعنی تجدد سطحی و وارداتی همراه با استبداد باعث تضادی آشکار شد و پریشانی‌هایی را به همراه آورد که از موضوعات

1. Comparative literature

2. Sainte – Beuve

مهم داستان‌نویسی شد. غلامحسین ساعدی با همین روحیه و با توجه به این که روان‌پزشک بود به نوشتن پرداخت و دغدغه اصلی‌اش را بر مبنای همین تضادها و اضطراب‌ها و پیامدهای روانی ناشی از آن گذاشت و علی‌رغم آنکه رئالیسم^۱ در داستان‌هایش نمود برجسته‌ای دارد اما گاه جنبه پاتولوژیک^۲ و روانکاوانه آثار او بر واقعیت‌های زیستی و اجتماعی‌اش می‌چربد. (ر.ک: دستغیب، ۱۳۵۴: ۱۶). از سوی دیگر در نیمه دوم قرن بیستم نیز اختناق و فروخواباندن قیام‌ها، تندخویی دستگاه‌های غالب و خودکامه معمول و ناکامی نهضت‌ها یا توقیف آن‌ها در مصر سبب پریشانی فکری، یأس، جنون و گاه خودکشی تجدطلبان جامعه می‌شد. مسلماً ادبیاتی که در چنین زمینه فکری و روانی شکل می‌گیرد شکست و نمودهای گوناگون فرار از واقعیت را در خود انعکاس می‌دهد و محلی برای بروز اندیشه‌های متضاد و طرفداران سنت در مقابل مدرنیته می‌گردد؛ موضوعاتی که در آثار داستانی «نجیب محفوظ» نویسنده مشهور مصری، به‌ویژه الشحاذ، می‌توان یافت.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

فردیناند برونیتیر^۳ عضو فرهنگستان علوم فرانسه در جمله‌ای نغز می‌گوید: «ما هرگز خودمان را نخواهیم شناخت اگر فقط خودمان را بشناسیم.» این جمله کوتاه بیانگر شاکله و فلسفه ادبیات تطبیقی به‌عنوان رشته‌ای دانشگاهی و میان‌رشته‌ای است (ر.ک: انوشیروانی، ۱۳۸۹: ۷). به نظر می‌رسد ضرورت و اهمیت پژوهش‌های تطبیقی به یکی از کارکردهای این هنر برمی‌گردد که پژوهشگر ضمن معرفی ادبیات ملی در عرصه جهانی، به جایگاه آن در مقایسه با دیگر ادبیات‌ها نیز پی می‌برد؛ لذا ادبیات تطبیقی عرصه شناخت بهتر ادبیات ملی در مقایسه با دیگر آثار جهانی همسنگ و هم‌تراز آن است.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- اصول سه‌گانه حاکم بر دیالکتیک هگل (تز، آنتی‌تز و سنتز) در این دو داستان کدامند؟
- تضادها و تناقض‌های اجتماعی جامعه مصر و ایران (تضاد سنت و مدرنیته به‌عنوان تز و آنتی‌تز) در این دو اثر چگونه نشان داده شده‌اند؟
- پیامدهای این تناقضات (سنتز) در دو جامعه کدام است؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

1. Realism
 2. pathological
 3. Ferdinand Vincent-de-Paul Marie Brunetière

در ارتباط با مبحث علم منطق/جدل در ادبیات آثاری به چاپ رسیده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: صمد رستمی کتاب *دیاالکتیک فلسفه هگل و درام برشت «Dialectics of Hegel's philosophy and Brecht's drama»* را نوشته است و در آن از مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای درباره تأثیر فلسفه بر ادبیات سخن می‌گوید. موضوع اصلی کتاب مذکور، دیاالکتیک و تأثیر آن بر درام برشت است که هر مفهومی در این درام‌ها به ضد خود تبدیل می‌شود؛ مفهوم جنگ به ضد جنگ، قهرمان به ضد قهرمان و مفهوم خانواده به ضد خانواده. از پژوهش‌های مستقلی که به آثار این دو نویسنده مرتبط هستند و تا حدودی با تحقیق حاضر، پیوند و مناسبت دارند می‌توان این موارد را ذکر کرد: فرامرز میرزایی و مظفر اکبری مفاخر (۱۳۸۷) «بحران روحی و فکری قهرمان در رمان *الثلاثية نجيب محفوظ*» را نگاشته و گفته‌اند که قهرمان در نتیجه برخورد با بحران‌های موجود دچار غربت اجتماعی می‌شود. «چالش‌های سنت و مدرنیته در چند داستان کوتاه ایرانی» عنوان مقاله‌ای است که زهرا جان‌نثاری لادانی (۱۳۹۱) به رشته تحریر درآورده و با رویکردی فمینیستی به موضوع یادشده پرداخته و اذعان می‌دارد که این داستان‌ها تقابل و تضاد سنت و مدرنیته را با هم به چالش کشیده‌اند. «سایه روشن سیمای زن در رمان‌های نجیب محفوظ؛ پیامدهای ناگوار گذار از سنت به دنیای جدید» را علی سلیمی و شهریار باقرآبادی (۱۳۹۲) به چاپ رسانده‌اند و معتقدند که زنان جامعه مصر در سده گذشته، در برزخ سنت و مدرنیته گیر کرده و گروهی از آنان در میانه این کشمکش‌های سیاسی و اجتماعی، به دلیل برخی از عوامل فرهنگی و اقتصادی در منجلاب فساد سقوط کرده‌اند. مهدی ماحوزی و دیگران (۱۳۹۳) کارکرد دیاالکتیک «بود» و «نبود» در مجموعه یکی بود یکی نبود جمالزاده و میخائیل نعیمه را بررسی کرده‌اند و مهدی خرمی و مهدی نودهی (۱۳۹۳) نیز «دیاالکتیک را در عاطفه و اندیشه احمد شاملو و محمد الماغوط» نگاشته‌اند و معتقدند که مسائل اجتماعی باعث تغییر برخی مفاهیم به ضد خود نزد این دو شاعر گشته است.

«بررسی مبانی سوررئالیسم در داستان الشحاذ نجیب محفوظ» توسط محمود حیدری و ذبیح الله فتحی فتح (۱۳۹۳) به چاپ رسیده که قائل به سوررئالیستی بودن اثر هستند و بحران و تعارض فکری هنرمند در آن نشان داده شده است. محسن محمدی فشارکی و رؤیا هاشمی‌زاده (۱۳۹۳) داستان‌گدا را

1. dialecti

2. surrealism

بر اساس اصول و روش‌های مکتب اگزیستانسیالیسم^۱ بررسی و تحلیل کرده‌اند. همچنین جلیل شاکری و بهناز بخشی (۱۳۹۴) به تحلیل روانشناختی شخصیت‌های سه داستان گدا، خاکسترنشین‌ها و آشفالدونی غلامحسین ساعدی بر مبنای نظریه کارن هورنای^۲ پرداخته‌اند.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

جستار پیش‌رو به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر هنر و صنعت ادبیات تطبیقی، بر اساس دیالکتیک هگل کشمکش‌ها و تعارضات موجود در دو داستان گدا و الشحاذ را مورد بررسی و مذاقه قرار داده و چالش‌های موجود در هر دو اثر را مورد نقد و واکاوی قرار می‌دهد.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

«واژه دیالکتیک از مشتقات نزدیک واژه دیالوگ است و در لغت به معنای زبان محلی، مکالمه و مباحثه و شیوه و لهجه سخن گفتن آمده است» (پازارگاد، بی‌تا: ۸۸). دیالکتیک واژه‌ایست یونانی که همراه با واژگان هم‌خانواده‌اش طیف وسیعی از معانی عرفی و اصطلاحی را در بر می‌گیرد. از جمله این معانی است: گفت‌وگو، بحث از طریق پرسش و پاسخ، جدل، منطق احتمالات، استدلال بر پایه اصول عام، مباحثه، مناظره، احتجاج، مطلق سخن گفتن، زبان و طرز بیان (ر.ک: فتحی، ۱۳۸۱: ۲).

هر کدام از فلاسفه تعریفی خاص از اصطلاح دیالکتیک ارائه داده‌اند. واژه دیالکتیک از مهم‌ترین واژگان فلسفی است که در تمام دوره‌های تاریخ فلسفه، معنای واحدی نداشته است. دیالکتیک نزد افلاطون سیر و سلوک عقلانی نفس در طریق کسب معرفت بود. نزد ارسطو دیالکتیک به صورت چیزی در آمد که آن را جدل می‌خوانیم (ر.ک: شوپنهاور، ۱۳۸۵: ۱۰). سقراط آن را به معنی گفت‌وگو یا فلسفی کردن هر موضوعی به کار برده است که به صورت سؤال و جواب باشد و کانت آن را در فلسفه جدید به آن بخشی از فلسفه خود ارتباط می‌دهد که متافیزیک او را به تصویر می‌کشد و هگل آن را همانند افلاطون روش منطقی خود قرار داده است که از تز به مرحله آنتی‌تز سیر کرده و از آن به مرحله سنتز یا ترکیب تضادها می‌رسد (ر.ک: پازارگاد، بی‌تا: ۸۹).

آنچه دیالکتیک را از فلسفه متمایز می‌گرداند نام هگل فیلسوف آلمانی (۱۷۷۰-۱۸۳۱م) است. دیالکتیک هگل بر این باور است که مقوله‌ها و مفاهیم انتزاعی دیالکتیک از یکدیگر نشأت گرفته و در

1. Existentialism

2. Karen Horney

3. Hegel

یکدیگر موجودند. سه پایه‌هایی که هگل ترتیب می‌دهد (مذهب، اخلاق، واقعیت / یا لزوم منطقی، لزوم فیزیکی و لزوم اخلاقی)، همگی ارتباطی معرفتی با هم دارند و از هم جدا نیستند. اولین سه پایه فلسفه هگل، «هستی، نیستی و گردیدن» است. او از هستی شروع می‌کند و بر این باور است که هستی، اولین و روشن‌ترین مفهومی است که ذهن، آن را باور دارد و می‌تواند پایه مناسبی برای آغاز فلسفه باشد. اما هستی، مفهوم متضاد خویش، یعنی نیستی را در خود دارد. هر هستی در خود، حاوی نیستی است. پس هستی، همان نیستی و نیستی، همان هستی است. این گذر از هستی به نیستی، به گردیدن می‌انجامد و سه پایه کامل می‌شود (همان: ۹۰).

۱-۲. مفاهیم مرتبط با پژوهش حاضر در دیالکتیک هگل

از نظر هگل در تمامی مفاهیمی که ذهن ما از آن استفاده می‌کند، می‌توان تضاد و دوگانگی را دید و به همین جهت است که از بطن تضاد هستی و نیستی، مفهوم «شدن» به عنوان سنتز این فرایند به وجود می‌آید (ر.ک: صادقی، ۱۳۸۴: ۳۰۳). در حقیقت هستی و نیستی در صیورورت خود به اتحادی می‌رسند و هستی متعین به وجود می‌آید. هستی متعین، جهانی است که هر لحظه در پیش‌رو داریم و با آن مواجهیم (همان: ۳۰۳). این صیورورت، حقیقت بالاتری است که در سیر تکامل باید بدان رسید. «برای هگل نکته دیالکتیک این است که دقیقاً به واسطه سوق دادن یک موضوع به نقطه خودتناقض‌گویی، انتقال به حقیقت بالاتری را ممکن می‌کند که جوانب این تناقض را وحدت می‌بخشد. قدرت روح در سنتزی است که کارش میانجیگری تمام تناقض‌هاست.» (گادامر، ۱۳۹۰: ۱۴۵). برخی از مفاهیم مرتبط با این پژوهش در دیالکتیک هگل که یکی از سه پایه‌های فلسفی او هستند عبارتند از:

الف) «در سیر امور عالم، نطفه ضد هر فکر و فرض و قضیه یا مرام و مسلک و عقیده، در خود آن فکر و در بطن آن نهفته و موجود بوده و جزء لاینفک آن است و همراه با پرورش اصل فکر، نطفه ضد آن نیز پرورش می‌یابد. هرگاه موقعی فرا رسید که اصل فکر به مرحله ضعف قدم گذاشت، در آن موقع، ضد فکر تقویت یافته و بر آن غلبه می‌کند و موجب بروز عمل عکس (عکس‌العمل) می‌گردد. وی اصل فکر را «تز» و ضد آن را «آنتی‌تز» نامیده، آنگاه می‌گوید از ترکیب این دو عنصر با یکدیگر (ترکیب ضدین) عنصر دیگری نیز بوجود می‌آید به نام «سنتز» و در آن قضیه یا مرام یا عقیده یا فرض

1. These
2. Antithesis
3. Syntheses

مؤثر شده حالتی جدید بدان می‌بخشد.» ب) دیالکتیک هگل لزوم تاریخی یا لزوم در تاریخ و سلسله وقایع می‌باشد و بر اساس آن سیر خط تاریخ مشخص می‌گردد. ج) وجود تضادها و نیروهای متقابل در طبیعت موجب موازنه و کلید پایداری و دوام است و ایجاد نیروی محرکه می‌کند. د) دیالکتیک هم مقایسه حقیقت است با ظاهر و هم مقایسه مسائل اساسی است با مسائل اتفاقی (پازارگاد، بی‌تا: ۹۰ - ۹۱).

۲-۲. غلامحسین ساعدی و داستان کوتاه گلد/

غلامحسین ساعدی (گوهرمراد) روانپزشک و داستان‌نویس ایرانی است که حدود سی جلد کتاب داستانی متنوع نوشته است (ر.ک: دستغیب، ۱۳۵۴: ۱۶). او نقش بسزایی در پیشبرد سیر ادبیات داستانی ایران داشته به طوری که «جلال آل احمد» می‌نویسد: «من اگر خرّقه بخشیدن در عالم قلم رسم بود و اگر لیاقت و حقّ چنین بخششی می‌یافتم خرّقه‌ام را به دوش غلامحسین ساعدی می‌افکندم.» (مجابی، ۱۳۸۱: ۴۸۴). یکی از داستان‌های کوتاه ساعدی، گلد/ نام دارد که در مجموعه *واهمه‌های بی‌نام و نشان* به چاپ رسیده است. این داستان، از بهترین داستان‌های کوتاه ساعدی است و خواننده را عمیقاً متأثر می‌کند (ر.ک: دستغیب، ۱۳۵۴: ۳۳). داستان، از نظرگاه پیرزنی نقل می‌شود که بعد از مرگ شوهرش - حاج سیدرضی - هیچ کدام از بچه‌هایش او را به خانه‌اش راه نمی‌دهند. ناچار رو به گدایی و شمایل گردانی می‌آورد. او که به همه اعلام کرده بود پولی در بساط ندارد، می‌خواهد برای قبرش یک وجب خاک بخرد. از آن به بعد بچه‌هایش کنجکاو می‌شوند که مادرشان چه چیزی در بقچه‌اش دارد؟! پیرزن هر کجا می‌رود بقچه‌اش را با خود می‌برد. دست آخر وقتی به خانه‌ای که وسایل‌اش را آنجا گذاشته برمی‌گردد، بچه‌هایش را می‌بیند که بر سر مادرک‌اش دعوا راه انداخته‌اند. او در حالی که بیمار است و واپسین نفس‌های زندگی‌اش را می‌کشد بقچه را می‌گشاید و کفنی را بیرون می‌آورد.

۲-۳. نجیب محفوظ^۱ و داستان الشّاحذ

معروف‌ترین اثر نجیب که برنده جایزه نوبل ادبیات^۱ شد، سه گانه مشهور اوست. آثار بسیاری از این نویسنده به زبان‌های زنده دنیا ترجمه شده است. داستان‌های مرحله نخست نویسندگی‌اش تاریخی، مرحله دوم رئالیستی و مرحله سوم فلسفی و رمزی هستند.

از داستان‌های مرحله سوم نویسندگی نجیب محفوظ، رمان رمزی *الشّاحذ* است. «الشّاحذ، بیان‌گر بحران انسان امروزی در جامعه است» (سیاوشی و برهمند، ۱۴۰۰: ۱۰۰) این داستان بخشی از زندگی

عُمرالحمزوی از روشنفکران مصری است. او در جوانی شاعر بود و دیوان شعری هم به چاپ رساند. انقلاب‌های پی‌درپی مصر از ۱۹۱۹م به بعد و آشنایی او با اندیشه‌های سوسیالیستی سبب شد که شعر را رها کند و به مبارزات سیاسی روی آورد. در سال ۱۹۳۵م عُمر به همراه چند تن از دوستانش تصمیم گرفتند که یکی از اعضای نظام حاکم را ترور کنند. ترور نافرجام ماند و عثمان خلیل عامل ترور دستگیر و عمر و مصطفی منیاوی متواری شدند. از آنجا که عثمان حرفی از همدستان خود نزد عمر پس از مدتی، به زندگی عادی خود بازگشت و به کار و کالت پرداخت. داستان، بیانگر زندگی عمر پس از پیروزی است. او اینک با همسرش زینب و دو دخترش بشینه و جمیله زندگی می‌کند و تنها دوستش مصطفی منیاوی است. دوست دیگر عمر یعنی عثمان، اگرچه انقلاب پیروز شده، اما هنوز در زندان به سر می‌برد و با وجود انقلاب سوسیالیستی، هنوز بورژوازی ادامه دارد و انقلابیونی چون عمر جزء این طبقه شده‌اند. عمر به خاطر میانسالی، برآورده نشدن اهداف و آرزوها و شکست‌های پی‌درپی به نوعی ترس، اضطراب و مرگ‌اندیشی گرفتار شده است.

۴-۲. سنت (تز)

سنت در تعریفی ساده، مسائل اجتماعی و فرهنگی ریشه‌داری است که جامعه در برابر تغییر و تحول آن مقاومت نشان داده و حاضر نیست که این سنت‌ها و اخلاقیات حاکم، دستخوش دگرگونی شوند.

۴-۲-۱. سنت در داستان گل

در جست‌وجوی مسائل سنتی در داستان گل/ علاوه بر ظاهر متن در لایه‌های پنهانی آن نیز باید فرورفت. این داستان و داستان‌های مشابه آن دارای متن پنهانی هستند (ر.ک: مهدی‌پور عمرانی، ۱۳۸۵: ۹۱). خواننده با درگیر شدن با داستان، به لایه‌های پنهانی آن پی می‌برد؛ لایه‌هایی از مسائل سنتی که از لایه‌لای مسائل اجتماعی مدرن می‌توان بیرون کشید که در ادامه برخی از آنها بررسی خواهند شد:

الف) احترام به خانواده و بزرگ‌ترها

احترام به کانون خانواده و بزرگ‌ترها یکی از مسائل سنتی جوامع شرقی است؛ به‌طوری‌که بزرگ‌ترها از عزت و احترام خاصی برخوردارند و بیشتر مسائل به دست آنان حل و فصل می‌شود. ساعدی با تأکید بر این اصل، آن را در لایه پنهان متن خود برده است تا با نشان دادن اهانت‌های فرزندان

1. Socialist ideas

2. bourgeoisie

خانم بزرگ به مادر پیر خود، این مسئله بر بادرفته را بیشتر نشان دهد. البته او گاهی به برخی از احترام-ها از طرف دیگر شخصیت‌ها اشاره می‌کند؛ گرچه خانم بزرگ در خانه سید اسدالله جایی برای ماندن ندارد اما در خانه دیگر پسرش یعنی سید عبدالله که گویی سنتی‌تر است عکس‌العمل افراد به جز خود سید عبدالله متفاوت است و احترام به خانم بزرگ دیده می‌شود: «تو خونه سید عبدالله دلشون برام تنگ شده بود. سید با زنش رفته بود ده و بچه‌ها خونه رو رو سر گرفته بودند.... رخشنده (خواهر زن عبدالله) هم همیشه خدا وسط ایوان نشسته بود و بافتنی می‌بافت. صدای منو که شنید و فهمید اومدم گل از گلش وا شد، بچه‌ها خوشحال شدند.» (ساعدی، ۱۳۵۰: ۷۱).

گویی این بچه‌ها و دلتنگی آنان همان احترامی است که در بین افراد وجود دارد، ولی گاه مشکلات سخت اقتصادی و معیشتی بر برخی از روابط انسانی حاکم بر جامعه سایه افکنده و شخصیت‌هایی گرسنه و ددم‌نشان خلق کرده است که نه تنها نمی‌توانند نیازهای مادر خود را برطرف کنند، بلکه تلاش دارند که دارایی او را نیز به تاراج ببرند.

ب) روستا، مأمنی سرشار از خوبی و آرامش

شاعران و نویسندگان سنت‌گرا از روستا به‌عنوان مکان و پناهگاهی امن و مایه آرامش یاد می‌کنند که در آثار بسیاری از آنان آرمان‌شهر و مدینه فاضله تلقی می‌شود. روستا از این رو مأمن و آرمان‌شهری است که تمامی امور جاری در آن بوی سنت می‌دهد و هنوز مدرنیته نتوانسته است در آن رخنه کند. تمام واقعیت روستا در داستان گدا را می‌توان در یک جمله از زبان خانم بزرگ دید که هیچ نقطه تاریکی در آن نمی‌بیند و می‌گوید: «ده، همه چیزش خوب بود.» (همان: ۷۳). این جمله کوتاه که پس از گرفتاری‌های بی‌شماری که در شهر با آن مواجه شده است بیان می‌شود، نمایانگر صفا و صمیمیت، پاکی و معصومیت و خوبی‌های آن می‌باشد.

ج) پابندی به مسائل دینی و مذهبی

یکی دیگر از مظاهر سنت، پابندی به مسائل دینی، نماز خواندن، تعزیه، روضه‌خوانی و توجه به مسائل اخروی است که شخصیت خانم بزرگ به‌عنوان فردی سنتی در جای‌جای داستان بدین امر اشاره دارد و شاید کمتر صفحه‌ای از این رمان یافت شود که خالی از چنین اعتقاداتی باشد؛ خانم بزرگ وقتی دلش از همه می‌گیرد برای غربت امام غریبان می‌گرید و حادثه کربلا را به یاد آورده و بر جوانی سقای کربلا

گریه می‌کند (همان: ۷۳). او دائم به زیارت حضرت معصومه می‌رود (همان: ۶۹-۶۸). در آخر با روضه‌خوانی و شمایل‌گردانی روزگار را سپری می‌کند. همه این کارها نشان از شخصیت سنتی خانم‌بزرگ و حضور فعال و گسترده مناسک مذهبی و رسوخ اعتقادات مذهبی در جامعه سنتی داستان دارد.

د) توجه به اعتقادات و باورهای گذشته

برخی از سنت‌های رایج و اعتقادات نیز از مظاهر تقید به سنت است. مثلاً آنگاه که خواهر رخشنده؛ عروس خانم بزرگ برای او توبره‌ای می‌دوزد می‌گوید: «توبره‌دوختن شگون داره، خبر خوش می‌رسه.» (همان: ۷۱). همچنین در چندین جای داستان، خانم بزرگ معتقد است که گدایی ثواب دارد و این کار را برای ثواب کسب کردن می‌کند. او معتقد است گدایی با شمایل، ثواب بیشتری دارد (همان: ۷۳). و به قول خودش «از بوی نون گدائی خوشم می‌آد، از ثوابش خوشم می‌آد.» وقتی پیرزن از عدم خستگی خود در جاده‌ها و پیاده رفتن خود می‌گوید، آن را از برکت توجه آقاها می‌داند: «همه اینا از برکت دل روشنم بود، از برکت توجه آقاها بود.» (همان: ۷۴). این باورها همه دلخوشی مردمانی است که مدرنیته هنوز نتوانسته است آن را از زندگی‌شان محو کند.

۲-۴-۲. سنت در داستان السّاحف

فضای کلی داستان نجیب محفوظ در میان طبقه متوسطی از شهریان شکل می‌گیرد، به همین خاطر یافتن مظاهر سنت با وضوح آنچه در داستان ساعدی آمد؛ وجود ندارد اما در لابه‌لای تصویرها و گفت‌وگوها و در توصیف مدرنیته می‌توان جلوه‌هایی از سنت را دید.

الف) احترام به کانون خانواده و توجه به ارزش‌های اخلاقی

یکی از مظاهر سنت در جامعه، وفاداری به کانون خانواده است که آن را می‌توان در رفتار مصطفی منیاوی به وضوح دید. مصطفی برای مراقبت از دوستش عمر، او را در رفتن به میکده همراهی می‌کند اما از سخنان عمر به او معلوم است که مردی است مقید به الزامات اخلاقی و خانوادگی و وفادار به همسرش:

«...وَأَيْتَسَمُ عُمَرُ وَ هُوَ يَتَذَكَّرُ قَوْلَ مُصْطَفَى مِنْ أَنَّهُ لَا يُمَكِّنُ أَنْ يَخُونَ زَوْجَتَهُ لِأَنَّهُ لَمْ يُؤَفَّقْ فِي الْحُبِّ إِلَّا مَعَهَا.» (محفوظ، ۱۹۶۵: ۷۰).

(ترجمه: عمر لبخندی زد و سخن مصطفی را به یاد آورد که یک بار گفته بود ممکن نیست به همسرش خیانت کند؛ چون نمی تواند با کسی غیر از او نردِ عشق ببازد). (دهقانی، ۱۳۸۳: ۷۲).

یکی از مظاهر توجه به سنت در داستان نجیب محفوظ توجه به ارزش های اخلاقی است که نمونه بارز آن در وفاداری به دوستان است. عمر، مصطفی و عثمان این سه دوست قدیمی بسیار به یکدیگر وفادارند. عثمان خلیل هنگامی که دستگیر می شود، تمامی سختی های زندان و شکنجه ها را به جان می خرد اما با وفاداری به دوستان و همزمان خود هویت آنها را آشکار نمی کند و همین امر باعث می شود عمر حمزوی آزادانه به فعالیت های روزمره خود در قاهره ادامه دهد. مصطفی نیز پس از بروز بیماری عُمر، هرگز او را رها نمی کند و در عشرت شبانه به دنبال او می رود و وقتی زینب یگه و تنها در بیمارستان برای زایمان رفته است، او و همسرش، علیات، از او مراقبت می کنند.

توجه به سنت در رمان الشحاذ گاه به صورت حس نوستالژیک^۱ به گذشته نمایان می شود، گذشته ای که مملو از خوبی ها بوده و اکنون مدرنیته جای آن را گرفته است:

«... تُرِيدُ طَى رُبْعِ قَرْنٍ مِنَ الزَّمَانِ وَ أَتَتْ تَضْحَكَ مِنْ أَعْمَاقِ قَلْبِكَ مَرَّةً أُخْرَى مَا أَجْمَلَ أَيَّامَ زَمَانٍ مَا أَجْمَلَ كُلِّ زَمَانٍ بِاسْتِثْنَاءِ (الآن)». (محفوظ، ۱۹۶۵: ۱۲).

(ترجمه: می خواهی بعد از بیست و پنج سال، یک بار دیگر از ته دل بخندی. چه زیبا بود آن روزگار! همه آن زمان ها زیبا بودند به جز الان). (دهقانی، ۱۳۸۳: ۱۶).

عُمر در بیست و پنج سال گذشته هرگز از ته دل نخندیده است و این به معنای از دست رفتن آرامش و ارزش های گذشته است؛ روزگاری که در نظر او بسیار خوب بود، اما الان دیگر نیست!

او وقتی از گردش شبانه به خانه بازمی گردد به یاد روزهایی که هنوز سنت ها و ارزش ها بر خانواده آنها حاکم بود و بسیار به همسرش وفادار بود می افتد که از آن وفاداری با حسرت یاد می کند چرا که اکنون رخت از میان بر بسته و او در دام هرزگی افتاده است:

«... وَ هَذَا يَعْنِي أَنِّي لَمْ أَعِدْ أُحِبُّكَ بَعْدَ الْحُبِّ الْقَدِيمِ وَ الْعَشْرَةِ الطَّوِيلَةِ وَ الذِّكْرِيَّاتِ الْمَلِئَةِ بِالْوَفَاءِ لَمْ أَعِدْ أُحِبُّكَ لَمْ تَبْقَ ذَرَّةُ حُبٍّ وَاحِدَةٍ. لَيْكُنْ عَرَضًا يَزُولُ بِزَوَالِ الْمَرَضِ وَ لَكِنِّي الْآنَ لَا أُحِبُّكَ». (همان: ۴۷).

(ترجمه: یعنی که دیگر دوست ندارم. پس از آن عشق دیرین و عشرت طولانی و خاطراتی آکنده از وفا دیگر دوست ندارم. دیگر ذره ای عشق هم بر جای نمانده است. شاید عارضه ای است که با زوال بیماری به پایان رسد ولی فعلاً دوست ندارم). (دهقانی، ۱۳۸۳: ۵۱).

ب) آرامش روستا و سادگی و صمیمیت روستاییان

درباره نقش روستا در طرح مسائل سنتی سخن رفت. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آن آرامشی است که در جامعه‌های مدرن شهری وجود ندارد. هنگامی که عمر در مطب پزشک تابلویی می‌بیند، توصیفی که از این صحنه ارائه می‌دهد توصیفی از جامعه سنتی روستایی است که برخلاف جامعه شهری آرامش در همه چیز آن موج می‌زند؛ حتی در چشم گاوها:

«... وَ أَبْقَارٌ تَرَعِي تَعْكَسُ أَعْيُنُهَا طُمَأْنِينَةَ رَاسِخَةٍ.» (همان: ۵).

(ترجمه: و گاوهایی که می‌چرند و چشمانشان آرامشی استوار و عمیق را منعکس می‌کند). (همان: ۹).

سادگی و زودباوری روستاییان البته در قالبی نه‌چندان مطلوب، نیز در این رمان دیده می‌شود. وقتی عُمَر الحِمَزَاوی از پزشک دارویی می‌خواهد و او نیز دارویی برای بیماریِ بورژوازی او ندارد می‌گوید:

«... كَلَّا، لَسْتُ قَرَوِيًّا لَا أَفْعَكَ بِأَهْمِيَّتِي بِدَوَاءٍ لَا يَضُرُّ وَلَا يُفِيدُ الدَّوَاءَ الْحَقِيقِي بِدِكَ أَنْتَ وَحَوْلَكَ...» (همان: ۱۰).

(ترجمه: اصلاً! دهاتی نیستی که بخواهم دلت را به یک داروی بی‌خاصیت خوش‌کنم، دواي واقعی تو فقط دست خودت است...)! (دهقانی، ۱۳۸۳: ۱۵).

یکی از شخصیت‌های مثبت این داستان عثمان دوست عمر و مصطفی است که نماد وفاداری به دوستان خود است. این اخلاق والای عثمان، ریشه در اصل روستایی او و پابندی‌اش به سنت‌های اصیل روستا دارد. او به قول راوی داستان پس از اینکه از زندان رها می‌شود به ده خود باز می‌گردد و آنگاه به نزد دوستان خود در قاهره. عُمَر رازداری و وفاداری او را مافوق بشری توصیف می‌کند:

«... وَ لَكِنَّكَ كُنْتَ فَوْقَ مُسْتَوَى الْإِنْسَانِ وَ كُنَّا وَ مَا زِلْنَا لَا شَيْءَ.» (محفوظ، ۱۹۶۵: ۱۳۴).

(ترجمه: اما تو مافوق بشر بودی و ما مثل همیشه هیچ بودیم). (همان: ۱۳۵).

در پایان داستان نیز که عمر دچار خواب و هذیان‌گویی می‌شود عثمان را می‌بیند که در باغی به سراغ او می‌آید و پایبند به رسوم روستاییان و هم‌کیشان خود است:

«... عُثْمَانُ يَعْتَلِي دُرَّاجَهُ بِخَارِيَّةٍ مُزْرَكِشَةٍ الْعَجَلَةِ وَالْمَقُودِ بِالْأَعْلَامِ الصَّغِيرَةِ عَلَى طَرِيقَةِ أَهْلِ الْبَلَدِ فِي الْأَعْيَادِ.» (همان: ۱۶۰).

(ترجمه: عثمان سوار بر موتورسیکلتی بود که چرخ‌ها و فرمان آن به رسم روستاییان در روزهای عید آراسته به پرچم‌های کوچک بود...) (همان: ۱۶۲).

که این دلالت بر روستایی بودن عثمان و پایبندی او به اخلاقیات و رسوم روستاییان نزد او دارد.

ج) مرد تکیه‌گاه زن در جامعه سنتی

استقلال نسبی زنان در جامعه مدرن و تکیه آنان به مردان در جامعه سنتی یکی از واقعیت‌های دو جامعه است. وقتی مصطفی منیاوی دوست عمر، او را به «مارگاریت» در عشرتکده معرفی می‌کند؛ می‌گوید: دوستم وکیل است ولی امیدوارم هیچ‌گاه به کمکش محتاج نشوی! مارگاریت در پاسخ با دیدی سنتی پاسخ می‌دهد:

«إِنِّي أَسْتَحْجُ دَائِمًا لِمَنْ يُدْفِعُ عَنِّي أَلَيْسَ ذَلِكَ تَعْرِيفًا لَا بَأْسَ بِهِ لِلْمَرْأَةِ؟» (همان: ۶۰).

(ترجمه: - همیشه کسی را لازم دارم که از من دفاع کند، آیا این تعریف خوبی از زن نیست و مگر همه زن‌ها این‌طور نیستند؟) (همان: ۶۴)

و زینب نیز که همیشه تکیه‌گاهش عمر است خود را در برابر او شاخه‌ای بریده از درخت می‌داند که کسی را جز او ندارد:

«... مَقْطُوعَةٌ مِنْ شَجَرَةٍ لَمْ يُعَلِّهَا أَحَدٌ سِوَاكَ.» (محفوظ، ۱۹۶۵: ۷۵).

(ترجمه: شاخه‌ای بریده از درخت که جز تو کسی را ندارد). (دهقانی: ۷۷).

این همان نگاه سنتی زنان به مردان است که آنان را تکیه‌گاه خود در زندگی می‌دانند.

توجه به کانون خانواده نیز مسئله دیگری است که در ذهن زنان داستان همچنان راسخ و استوار است. زینب با اینکه ابتدا از کلیسا «the church» (زینب همسری عاشق‌پیشه است که به خاطر عشقی که به عمر دارد از دین مسیحیت به اسلام می‌گردد) و خانواده خود جدا می‌شود؛ اما، در زندگی با عمر از هیچ کاری برای او کوتاهی نمی‌کند و همیشه وفادار می‌ماند و نمونه زنی ایده‌آل است. ورده نیز با اینکه در کاپری^۹ با عمر آشنا می‌شود و زنی هرزه است، پس از آشنایی با عمر به زنی کمال‌یافته بدل می‌شود که عمر را عشق واقعی می‌داند و مدت‌ها پس از آنکه عمر او را رها کرده، باز هم به او علاقه‌مند و وفادار است. این امر، بیانگر این مسئله است که زنان نسبت به مردان سنتی‌تر هستند و مسائل سنتی همچنان در تار و پود مدرن‌ترین آنها نیز ریشه دوانده است.

۵-۲. مدرنیته (آنتی تز)

همان‌طور که در مباحث نظری پژوهش نیز اشاره شد، هر برنهادی در خود، یک برابر نهاد یا ضد خود دارد. به این صورت که سنت، ضد خود را که مدرنیته و گرایش به مدرن‌شدن است در خود می‌پروراند. برخی از برابر‌نادهای موجود در دو داستان که به گونه‌ای در تقابل با موارد پیشین وجود دارند

عبارتند از: فروپاشی نظام خانواده، توجه به شهر و شلوغی آن، حاکمیت مادی، عدم تعقید به معتقدات دینی و مذهبی و... که در ادامه بررسی خواهند شد.

۱-۵-۲. جلوه‌های مدرنیته در داستان گدا/ی ساعدی

الف) فروپاشی نظام خانواده و گسترش فساد اخلاقی

اولین مسئله در این اثر غلامحسین ساعدی، فروپاشی نظام خانواده و انحطاط اخلاقی است. بچه‌ها توجهی به مادر ندارند و دیگر عزت و احترام بزرگ‌ترها از بین رفته است. اسدالله به خانم بزرگ توصیه می‌کند که به خانه او نیاید چرا که زنش صفیه بسیار سلیطه و بی‌رحم است (ر.ک: ساعدی، ۱۳۵۰: ۷۰). تمام فرزندان، نه تنها از دیدن مادر خوشحال نمی‌شوند بلکه با بی‌حرمتی‌های فراوان سعی در طرد او دارند. وقتی خانم بزرگ به دیدن سید عبدالله می‌رود و او با ماشینی از روستا می‌آید، بدون خوشحال شدن از دیدن مادر و بدون احوال‌پرسی از وی، او را با همان ماشین از خانه خود دور می‌کند. بسیاری از سنت‌های اخلاقی و اجتماعی از بین رفته‌اند، دیگر عروس مطیع شوهر نیست؛ صفیه با شوهرش اسدالله دعوا می‌کند و مادرشوهر را از خانه طرد می‌کند.

کم شدن کنترل‌های اجتماعی و از بین رفتن قید و بندهای سنتی و آزادی‌طلبی جامعه مدرن باعث می‌شود، فساد اخلاقی در جامعه شکل علنی بگیرد. خانم بزرگ برای رختشویی به جایی برده می‌شود که جایگاه زنان فاسد است. او سپس در پشت در نشانده می‌شود تا در را برای مراجعین باز کند که در این زمان متوجه می‌شود که جوادآقا، دامادش، نیز یکی از کسانی است که با آن خانه حشر و نشر و مراودت دارد.

ب) سست شدن اعتقادات مذهبی

سست شدن اعتقادات مذهبی و از بین رفتن آن، یکی از مظاهر توجه به عقل‌گرایی مدرن است؛ همه به روضه‌خوانی خانم بزرگ می‌خندند و به شمایل او اعتقادی ندارند (ساعدی، ۱۳۵۰: ۸۲). خانم بزرگ می‌گوید: «سر دو راهی رسیدم و نشستم و شروع کردم به روضه‌خوانی، مردها به تماشا ایستادند، من مصیبت می‌گفتم و گریه می‌کردم و مردم بی‌خودی می‌خندیدند» (همان: ۸۰). این امر یکی از تقابل‌های شدید با سنت در این داستان است که به وضوح نشان داده شده است. این بی‌اعتقادی در جاهای دیگری از داستان نیز نشان داده شده است؛ به طور مثال وقتی خانم بزرگ را به باغی می‌برند که گداها در آن جمع شده‌اند و آنان از او طلب نان و خوراکی می‌کنند، خانم بزرگ برای آنها روضه می‌خواند،

اما هیچ کدام از آنها به این کار او و شمایل او اعتقادی ندارند: «بین اونها آدم هیشکی به شمایل من اعتقادی نداشت.» (همان: ۸۲).

ج) از بین رفتن کنترل‌های اجتماعی در شهر

روستا و شهر یکی از دیالکتیک‌های سنت و مدرنیته است که در داستان ساعدی به خوبی نمایش داده شده است. روستا نماد سنت و پایبندی به آن و شهر نماد مدرنیته است. یکی از مظاهر مدرنیته فرار از روستا به شهر است، چرا که کنترل‌های اجتماعی در شهر بسیار کم است و فرصت برخی از ناهنجاری‌های اجتماعی بسیار است. خانم بزرگ روستا را تنها دارای یک عیب می‌داند و آن هم این است که نمی‌توان در آن گدایی کرد و گدایی در شهر راحت‌تر است. در مقابل وقتی از خانه زنان هرزه که برای رختشویی رفته بود، از ترس دامادش، جواد، فرار می‌کند بی‌اعتنا به جمع کردن صدقه از شهر بیرون می‌رود و به قول خودش از شر همه چیز راحت می‌شود (همان: ۷۶). این جملات کوتاه در بیان صفات شهر و روستا که ده همه چیزش خوب بود و به هنگام فرار از شهر، احساس می‌کند که از شر همه چیز راحت شده است، یکی از تقابل‌های بارز سنت و مدرنیته در این داستان کوتاه است که اگر ساخت داستان اقتضا می‌کرد، شاید نویسنده بیشتر به جزئیات آن می‌پرداخت.

د) منفعت‌طلبی و حاکمیت مادی

توجه به منافع اقتصادی و شخصی مشخصه بارز مدرنیته است. در دنیای مدرن انسان گرگِ انسان است (ر.ک: فشارکی و هاشمی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۶). قهرمان قصه‌های ساعدی از طبقات محروم و بدبخت جامعه است و بیدادگری برخی از آدم‌های داستان‌هایش از روی بدجنسی محض نیست، شرایط زندگانشان طوری است که از بیداد کردن گزیری ندارند (همان: ۱۲۷). حفظ منافع فردی حتی عواطف مادر-فرزندی را نیز نابود کرده است. بچه‌ها نه تنها کمکی به مادر نمی‌کنند بلکه در زمان زنده بودنش، ماترکش را تقسیم می‌کنند. زن اسدالله از اینکه شوهرش به مادر پیر خود کمکی کند، دائماً معترض است و خطاب به پیرزن می‌گوید: تو که وضع مادی خوبی داری چرا هر روز اسدالله را سرکیسه می‌کنی!

۲-۵-۲. جلوه‌های مدرنیته در داستان الشحاذ

جلوه‌های مدرنیته در داستان نجیب محفوظ نیز کم نیست. از شلوغی شهرها و زندگی ماشینی گرفته تا سردی روابط اجتماعی، علم‌زدگی، و ... همگی نمونه‌های بارز مدرنیته در این اثر هستند.

الف) علم‌زدگی

در رمان *الشحاذ* تقابل علم و هنر یکی از دیالکتیک‌های موجود سنت و مدرنیته است و دائم عُمر از تهی شدن هنر از معنای واقعی خود پس از آمدن علم می‌گوید:

«... قَدْ يَمَّا كَانَ لِلْفَنِّ مَعْنَى حَتَّى أَزَاحَهُ الْعِلْمُ مِنَ الطَّرِيقِ فَأَفْقَدَهُ كُلَّ مَعْنَى.» (محموظ، ۱۹۶۵: ۲۱).
(ترجمه: روزگاری هنر، معنایی داشت تا اینکه علم آمد و آن را کنار زد و از معنا تهی کرد). (دهقانی، ۱۳۸۳: ۲۴).

او معتقد است که دوره هنر تمام شده و عصر علم فرا رسیده است:

«... عَهْدُ الْفَنِّ قَدْ مَضَى وَ انْقَضَى وَ فَنِّ عَصْرِنَا هُوَ التَّسْلِيَّةُ وَ التَّهْرِيجُ هَذَا هُوَ الْفَنُّ الْمُؤَمِّكُنْ فِي زَمَنِ الْعِلْمِ وَ يَجِبُ أَنْ تَنْخَلِّي مِنْ جَمِيعِ الْمَيَادِينِ عِدَا السَّيْرِكِ.» (همان: ۴۰).
(ترجمه: دوره هنر به سر رسید. هنر عصر ما بذله‌گویی و مسخرگی است. در روزگار علم فقط همین یک هنر می‌تواند برجا بماند و باید همه میدان‌ها را بجز میدان سیرک برای علم خالی کنیم). (همان: ۴۳).

عُمر الحمزاوی قائل به این امر است که:

«... بَلْ قَضَى الْعِلْمُ إِلَى الْفَلَسَفَةِ وَ الْفَنِّ.» (همان: ۴۰).
(ترجمه: علم، فلسفه و هنر را با هم نابود کرده است). (همان: ۴۴).
هنر و توجه به مسائل هنری که پاسخی به احساسات بشری است در مقابل علم و مسائل علمی است که پاسخی به عقل‌گرایی انسان است و این تقابل علم و هنر را در حقیقت تقابل عقل و احساس نیز می‌توان به‌شمار آورد.

ب) از بین رفتن پیوندهای خانوادگی و سردی روابط اجتماعی

عُمر در داستان *الشحاذ*، کاملاً به خانواده بی‌اعتناست و فصل‌هایی از رمان تنها به ماجراهای هوسرانی او با زنان هرزه در عشرتکده‌ها می‌گذرد. زنانی که برخلاف زنان سنتی به هیچ تعهدی پایبند نیستند و این بی‌وفایی آنان، عمر را بیشتر به ژرفای هوس فرو می‌برد، همانطور که پس از رفتن مارگاریت به خارج از کشور می‌گوید:

«... تِلْكَ الدَّفْعَةَ الْغَادِرَةَ إِلَى الْوَرَاءِ فَجَرْتُ رَدًّا فِعْلٍ مُضَادٍّ بِقُوَّةٍ مُضَاعَفَةٍ.» (همان: ۶۸).
(ترجمه: این بی‌وفایی فریبکارانه اشتیاقی دوچندان را برانگیخت!) (همان: ۷۱).

ورده با انتقاد از عمر می‌گوید:

«... وَ تَقَلَّبَ الْأَهْوَاءُ فِي الشَّبَابِ دَاءٌ لَهُ عِلَاجٌ أَمَّا فِي الْعُقَلَاءِ أَمْثَالُكَ فَلَا عِلَاجَ لَهُ.» (همان: ۱۱۰).

(ترجمه: هوسرانی در جوانی مرضی است که قابل علاج است اما در مردانی به سن و سال تو هیچ علاجی ندارد). (همان: ۱۱۲).

ورده معشوقه عمر که در خانواده‌ای متعصب و سنتی می‌زیسته است، پس از ترک خانه، مادر خود را فردی اُمَل، عامی و متعصب معرفی می‌کند:

«...كَانَ أَبِي مُدْرَسٌ لُغَةً إِنْجِلِيزِيَّةً وَ لَوْ كَانَ عَلَى قَيْدِ الْحَيَاةِ يَوْمَ أَغْلَنْتُ رَغْبَتِي فِي دُخُولِ مَعْهَدِ التَّمَثِيلِ لِشَجْعَتِي وَ بَارِكْنِي وَ لَكِنْ أُمِّي سَيِّدَةٌ مُتَدَبِّنَةٌ جِدًّا وَ ضَيْقَةُ الْعَقْلِ جِدًّا فَدَخَلْتُ الْمَعْهَدَ عَلَى رَغْمِهَا وَ لَمَّا قَوَّرْتُ أَنْ أَحْتَرِفَ الرِّقْصَ ثَارَتْ عَلَيَّ وَ ثَارَ مَعَهَا أَخْوَالِي وَ عَمَّ عَجُوزُ وَ انْتَهَى النِّزَاعُ بِالْقَطِيعَةِ فَهَجَرْتُ أَهْلِي.» (همان: ۹۹-۹۸).

(ترجمه: پدرم معلم زبان انگلیسی بود... اگر زنده بود روزی که خبر دادم می‌خواهم به مؤسسه نمایش بروم مرا تشویق می‌کرد و به من تبریک می‌گفت ولی مادرم زن متعصب و اُمَلی بود. برخلاف میل او به مؤسسه رفتم و وقتی تصمیم گرفتم به کار رقص مشغول شوم به من هجوم آورد و همراه او دایی‌ها و عموی پیرم هم علیه من جبهه گرفتند و جنگ و دعوا به جدایی انجامید و من خانواده‌ام را ترک کردم). (همان: ۹۹).

در جامعه مدرنیته داستان الشحاذ، چهره‌ها خیره به هم می‌نگرند و کسی سلام دیگری را پاسخ نمی‌گوید:

«...وَلَكِنْ مَا أَفْطَعَ الضَّجْرُ. الْحُمُوضَةُ الَّتِي تُفْسِدُ الْعَوَاطِفَ الْبَاقِيَةَ.» (همان: ۱۵).

(ترجمه: اما دل‌تنگی چه کشنده است! تلخی‌ای که عواطف بر جای مانده را تباه می‌کند). (همان: ۱۹).

این برخوردهای اجتماعی، سردی و بی‌احساسی مردمان را در جامعه مدرن نشان می‌دهد.

ج) ازدحام شهرها

ازدحام و شلوغی شهر در مقابل سکوت و آرامش روستا، یکی از جلوه‌های مدرنیته در رمان نجیب محفوظ است. شهر، پیوسته در پی جذب مهاجرانی است تا بتواند با وارد شدن سرمایه، نیازهای اقتصادی سیری‌ناپذیر خود را برطرف کند، لذا شلوغی شهر یکی از ویژگی‌های جامعه مدرن است که حاکمیت مادی، مسبب و تشدید کننده آن است:

«...سَمَّيْتُهَا الْمَدِينَةَ غَدًا بِسَمِّكَ مُوسَى وَ لَنْ تَجِدَ مَوْضِعًا لِقَدَمٍ لَنْ تَفْعَلَ الْبُلْدِيَّةَ شَيْئًا سَوْفَ تَرْحَبُ بِهِ تَشْجِيعًا لِلْسِّيَاحَةِ وَ سَوْفَ يَتَكَاثَرُ بِصُورَةٍ مُذْهَلَةٍ حَتَّى يُضْطَرَّ السَّكَّانُ الْأَصْلِيُّونَ لِلْهَجْرَةِ فَيَمْتَلِئُ الطَّرِيقُ الزَّرَاعِي بِطَوَائِرِ الْمُهَاجِرِينَ وَ رَغِمَ ذَلِكَ كُلِّهِ سَيُؤَاصِلُ ثَمَنَ السَّمِّ صُعُودَهُ.» (همان: ۲۷-۲۶).

(ترجمه: فردا شهر پر از ماهی حلوا می‌شود آن قدر که توانی قدم بزنی. شهرداری هیچ کاری نمی‌کند تازه خوشحال هم می‌شود چون توریست‌ها را جذب می‌کند؛ ماهی‌ها آنقدر زیاد می‌شوند که ساکنان اصلی مجبور

می‌شوند مهاجرت کنند. جاده‌ها را دسته‌های مهاجران پر می‌کنند و با این همه قیمت ماهی بالا می‌رود. (همان: ۳۰).

(د) بی‌اعتنایی به دین و مذهب

عَمَرُ الحِمَزَاوی شخصیت اصلی رمان، از دین و مسائل دینی کاملاً گسسته است. او به دینداری دیگران نیز بهایی نمی‌دهد و گویی هیچ چیز برایش جز هوسرانی خود مهم نیست. وقتی عمر که در پی هوسرانی خود است، به دختری اشاره می‌کند که از کلیسا بیرون می‌آید، دوستش مصطفی از او می‌پرسد که دینش چه می‌شود؟ عمر در پاسخ به او می‌گوید:

«...لَمْ أَعِدْ أَكْثَرُ لِهَذَا الْعَوَاقِبِ.» (همان: ۴۸).

(ترجمه: دیگر به این چیزها اهمیت نمی‌دهم). (همان: ۵۱).

عمر زمانی دیگر نیز از بی‌اعتقادی خود به معجزه می‌گوید و در سرتاسر داستان بی‌توجه به محرّمات، باده‌نوشی و عشق‌بازی می‌کند.

عمر حمزاوی فراتر از این گویی به خدا نیز ایمانی ندارد و همچنان که معنای زندگی گم‌شده اوست و از همه در این باره سؤال می‌کند، سؤال دیگری نیز در کنار آن وجود دارد که مرتباً می‌پرسد:

«خَيْرُنِي مَاذَا تَعْنِي لَكَ الْحَيَاةُ. هَلْ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ؟ إِذَنْ فَقُلْ لِي مَا هُوَ اللَّهُ؟» (همان: ۹۲).

(ترجمه: به من بگو معنی زندگی چیست؟ آیا به خدا ایمان داری؟! .. پس بگو بینم خدا چیست؟) (همان: ۹۳).

۶-۲. صیوروت سنت و مدرنیته (سنتز)

همانطور که قبلاً گفته شد، در دیالکتیک هگل ترکیب تضادها با هم عامل پویایی جامعه هستند، گرچه برخی از این پیامدها نامطلوبند اما در ضرورت سیر تاریخی هگل که به آن اشاره شد، باید جامعه از سنت بگذرد و این نوسانات را پشت سر بنهد تا به آرامش و تعادل برسد. پیامدها و نوساناتی که قهرمانان دو داستان در نتیجه برخورد مسائل سنتی و مدرنیته با آن مواجهند عبارتند از: ترس، اضطراب، بی‌قراری، پوچی و یأس.

الف) اضطراب و وحشت درونی

یکی از جلوه‌های این صیوروت ترس و وحشت بسیار انسان‌ها و اضطراب درونی آنهاست. خانم بزرگ در داستان گدای غلامحسین ساعدی از همه چیز می‌ترسد، حتی از حرم حضرت معصومه. چنان در ورطه تنهایی و فروپاشی قرار گرفته است که دیگر هیچ چیز برایش آرامش نمی‌آورد؛ نه فرزندان،

نه شهر و نه سایر مردم. جوادآقا برای پیرزن تصویری از یک دامادِ خشن و عصبانی است که نمادی از ترس و وحشت است. نمادی که به تدریج تا پایان متن پررنگ‌تر می‌شود:

«اما ترس ورم داشته بود، از عزیزه می‌ترسیدم، از بچه‌هاش می‌ترسیدم، از همه می‌ترسیدم، زبانم لال، حتا از حرم خانوم معصومه می‌ترسیدم.» - «من از جوادآقا می‌ترسیدم، از سیدمرتضی می‌ترسیدم، از بیرون می‌ترسیدم، از اون تو می‌ترسیدم.» (ساعدی، ۱۳۵۰: ۸۲).

برخی معتقدند اگر به واقع در سطح ساختاری و در بطن رویدادهای تاریخی جامعه ایران، نگرسته شود داستان‌های گدا و نمونه‌های آن بیانگر تأثیرات عمیق روانی اجتماعی شکست مدرنیته در ایران در حوادث خودمختاری آذربایجان و حکومت ملی مصدق بر بازیگران و راهبران این جریان اجتماعی سیاسی یعنی، طبقه متوسط مدرن و به ویژه هسته روشنفکران آن، می‌باشد.

(حکایت، <http://khersmm.persianblog.ir/post/> ۱۲)

وضعیت روحی خانم‌بزرگ به همین ترس و اضطراب ختم نمی‌شود. ترس او با خیالبافی شروع می‌شود و احساس می‌کند که چیزی مثل حلقه چاه با او حرف می‌زند یا کسی از دور می‌گوید که گرگ‌ها دوست دارند پیرزن‌ها را بخورند و... تا اینکه به هراس عمیق می‌رسد. گدای ساعدی مظهر شخصیت فروپاشیده انسان است و شمایلِ گردگرفته خانم بزرگ، نشانه پوسیدگی و زوال جامعه‌ای است که تا گلو در مرداب خودخواهی فرورفته و بهترین عواطف انسانی را در خود کشته است (ر.ک: دستغیب، ۱۳۵۴: ۳۲). خانم بزرگ در این داستان به سرعت مراحل آشفتگی فکری را تا دیوانگی طی می‌کند. از عوامل مهم این ترس و اضطراب، احساس تنهایی است. شخصیت اصلی داستان در میان همه مردم تنهاست و این تنهایی و اضطراب او را به شب‌اداری می‌کشاند و هیچکس هم نیست که به او رسیدگی کند (ساعدی: ۷۳).

در داستان *الشحاذ* نجیب محفوظ نیز این اضطراب و ترس و این حالات روانی در شخصیت اصلی آن موج می‌زند و هرگز به آرامش نمی‌رسد: بیماری عمر نیز که به قول دکترش بیماری بورژوازی است با اضطراب و افتادن در دام هوسرانی برای یافتن آرامش شروع می‌شود اما:

«... نشوة الحبّ لَا تَدُومُ وَ نَشوةُ الْجَنسِ أَقْصَرُ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَهَا أَثَرٌ وَ الْأَسْتِقْرَارُ مَوَاتٌ وَ لَا سَبِيلَ إِلَى بَعْثِهِ.» (محفوظ، ۱۹۶۵: ۱۱۴).

(ترجمه: نشئه عشق دوامی ندارد و لذت جنسی کوتاه‌تر از آن است که تأثیری داشته باشد.... آرامش مرده است و دیگر زنده نخواهد شد). (دهقانی، ۱۳۸۳: ۱۱۵).

این اضطراب در پایان داستان، به کابوس‌های عجیبی ختم می‌شود که یکسره ذهن شخصیت داستان را پر کرده‌اند. بیماری چنان عمیق است که عُمَر دوست دیرینه خود، عثمان، را نمی‌شناسد و هرچه با او سخن می‌گوید، چیزی از گفته‌هایش نمی‌فهمد. ترس و اضطراب دو شاخصه اصلی عُمَر الحمزاوی است. وقتی بینه دختر عمر که تصمیم بر رفتن دارد از پدرش می‌پرسد:

«..أَلَا تَخَافُ الْوَحْشَةَ فِي الْخَلَاءِ؟ فَهَمَسَتْ فِي أُذُنِهَا: أَرَهَقْتَنِي الْوَحْشَةُ فِي الرَّحَامِ.» (همان: ۱۵۹).

(ترجمه: که آیا از تنهایی نمی‌ترسی؟ نجوانکان در گوش او می‌گوید: تنهایی در میان جمع به سراغ من می‌آمد...). (همان: ۱۶۰).

این، همان تنهایی و اضطراب انسان در جامعه مدرن است که در میان انبوه مردمان، تنهایی بزرگ‌ترین دغدغه او می‌شود.

ب) گم کردن راه و هدف زندگی (پوچی)

احساس یأس و پوچی یکی از پیامدهای روانی شکست است که نزد کسانی که بیشتر به تفکر و تعقل مادی در ماهیت و حقیقت زندگی خود می‌پردازند نمود پیدا می‌کند. عمر حمزاوی با پرسش‌های بسیار درباره ماهیت زندگی به این نتیجه می‌رسد که با رها کردن هنر و آموختن علم و غرق شدن در روزمرگی راه را گم کرده است:

«..أَمَّا أَنَا فَأَخْطَأْتُ الطَّرِيقَ اسْتَبْدَلْتُ بِالْفَنِّ الزَّائِلِ عَمَلًا يُنَافِسُهُ فِي الْبَلِي.» (همان: ۵۷).

(ترجمه: اما من راه را گم کردم، هنر از دست رفته را به کاری بدل کردم که در بیهودگی دست کمی از آن نداشت). (همان: ۶۰).

گویی راه زندگی را در پرداختن به احساسات پاک در هنر می‌بیند و پرداختن به علم و مسائل علمی او را از ماهیت زندگی دور کرده است. عمر خطاب به مصطفی که او را سرزنش می‌کند می‌گوید:

«.. خَيْرٌ مِنَ اللَّوْمِ أَنْ تُحَدِّثَنِي عَنْ مَعْنَى الْحَيَاةِ. الْحَيَاةُ! سَادَقُ الْجِدَارِ الْأَصَمِّ فِي كُلِّ مَوْضِعٍ حَتَّى يَرِنَ صَوْتُ أَجُوفٍ بِشِي بِالْكَتْرِ الْمَدْفُونِ!» (همان: ۷۹).

(ترجمه: - به جای سرزنش بهتر است بگویی معنای زندگی چیست! - زندگی! - به همه جای این دیوار کر می‌کوبم تا صدایی در بیاید و گنج پنهان (معنای زندگی) را آشکار کند). (همان: ۸۱).

این احساس پوچی در اواخر داستان به اوج خود می‌رسد:

«..وَصَحَكَاتِ مُصْطَفَى تَنْعَى أَى أَمَلٍ أَمَّا عُثْمَانُ فَنَذَرَ نَبِيَّ يُبَشِّرُ بِالْعَدَمِ حَتَّى أَرَا حِنِي أَمَلٍ قَاتِمٍ فَوَعْدَنِي بِالْخُرَابِ الشَّامِلِ وَتَهْتَكُ الْقَوَانِينَ الَّتِي تَحْكُمُ الْكَائِنَاتِ وَتُعَذِّرُ التَّنْبُؤَ بِطُلُوعِ الشَّمْسِ.» (همان: ۱۵۰).

(ترجمه: خنده‌های مصطفی از مرگ امید خبر می‌دهد... عثمان پیامبری است که بشارت دهنده نیستی است...امیدی تلخ مرا آرام کرد و مژده داد که همه چیز نابود خواهد شد... و قوانینی که بر کائنات حاکم بود از هم پاشید و خبر دادن از طلوع آفتاب دشوار گشت). (همان: ۱۵۰).

پوچی معنای زندگی در نظر حمزای منجر به انکار خانواده می‌شود و او خانواده خود را نیستی می‌داند. وقتی عثمان به او می‌گوید که من از طرف خانواده‌ات آمده‌ام و آنها مرا فرستاده‌اند می‌گوید:

«... أَلَمْ تَدِرْ بِأَنَّ أَسْرَتَنَا الْحَقِيقِيَّةَ هِيَ اللّٰهِيَّةُ؟!» (همان: ۱۶۱).

(ترجمه: نمی‌بینی که خانواده حقیقی ما نیستی است؟! (همان: ۱۶۲).

نجیب محفوظ، ناپایداری در ارکان خانواده در دنیای کنونی را به صورت فردی که دچار ماخلویای فلسفی پوچ‌انگاری شده است، نشان می‌دهد. گویی مقصود محفوظ از بیان ناپایداری در ارکان خانواده، روایت سقوط ارزش‌های جامعه و متلاشی شدن آن در گذر به مدرنیته است.

پوچی در زندگی خانم‌بزرگ با وضوح و سرراستی آنچه در داستان نجیب اتفاق می‌افتد وجود ندارد و در مقابل آن ترس و اضطراب شدیدی که در قهرمان داستان ساعدی است در داستان محفوظ نیست. بررسی این دو شخصیت می‌تواند پژوهشگر را در تحلیل این امر یاری رساند؛ عمر حمزای روشنفکری است که گرایش‌های فلسفی دارد و مفهوم زندگی در نظر این اندیشمندان یکی از دغدغه‌های اصلی بوده است که عمر به این مفهوم غامض دست نمی‌یابد و در مقابل شخصیت خانم‌بزرگ آنچنان برخورداری از علم و فرهنگ ندارد که در جست‌وجوی مفهوم زندگی باشد و به پوچی برسد. مفهوم زندگی در نظر او چیزی بیشتر از خوردن و نیازهای غریزی نیست که آن هم به صورت‌های مختلف و با تمام دردسرها، برآورده می‌شود.

۳. نتیجه‌گیری

بر اساس پرسش‌های مطرح شده در مسئله پژوهش، یافته‌ها و نتایج کار را می‌توان چنین بیان کرد که در این دو داستان، سنت و مسائل سنتی جامعه همچون احترام به کانون خانواده، توجه به روستا به عنوان مأمونی امن و همچنین دقت در زندگی روستاییان و معرفی آنها به عنوان مردمانی ساده‌اندیش و بی‌پیرایه و نیز توجه ایشان به اعتقادات مذهبی به عنوان تز و برنهاد موجود در دو جامعه مصر و ایران کاملاً برجسته و نمایان است و در مقابل، فروپاشی ارزش‌های حاکم بر جامعه، فروپاشی کانون خانواده و گسترش فساد و بی‌بندوباری برابر نهاد آن (آنتی تز) و نقطه مقابل آن به عنوان مدرنیته است و بر اساس دیالکتیک هگل و بر اساس سیر تاریخی جامعه، این سنت، نطفه مدرنیته را در درون خود می‌پروراند و

سیر تاریخی موجب این تعارض می‌شود. لازم به ذکر است که این دیدگاه‌های مثبت به سنت، نشان از دیدگاه‌های صرفاً سلبی مدرنیته نیست و مدرنیته یکی از گذرهای تاریخی است که جامعه باید از آن بگذرد، اما دیدگاه‌های سنتی به راحتی حاضر به ترک اعتقادات خود نیستند و در این راه مقاومت نشان می‌دهند.

پیامدهای این تعارض میان سنت و مدرنیته (سنتز) و صیورورت آن دو باعث ترس، اضطراب و عدم آرامش است که قهرمانان داستان‌ها را انسان‌هایی سرگردان ساخته که در زندگی آرامش و ثباتی را گدایی می‌کنند که بدان نمی‌رسند. علاوه بر این، شخصیت داستان نجیب محفوظ به پوچی در زندگی می‌رسد و هرگز معنایی برای آن به دست نمی‌آورد. هر دو نویسنده بر جنبه‌های منفی مدرنیته بیشتر تأکید دارند و سعی بر آشکار کردن آنها دارند. ساعدی به خوبی توانسته است جامعه سنتی ایران را از خلال شخصیت مادر بزرگ با تمام بیچارگی‌های آن نشان دهد و نجیب محفوظ با سرگشتگی حمزوی و مسائل اخلاقی و بیماری او بیشتر بر پیامد تعارض سنت و مدرنیته؛ یعنی سنتز دیالکتیک تأکید کرده است.

۴. پی‌نوشت‌ها:

(۱). نجیب محفوظ عبدالعزیز ابراهیم احمد الباشا در سال ۱۹۱۱ در محله جمالیة قاهره در خانواده‌ای سنتی به دنیا آمد (ر.ک: الغیطانی، ۲۰۰۶: ۵۲). وی گرایش به فلسفه داشت و از این رو در سال ۱۹۳۴ در رشته فلسفه لیسانس گرفت (ر.ک: شلش، ۱۹۹۳: ۸۹). محفوظ پس از اتمام تحصیلات متوسطه در سال ۱۹۳۰ در دانشگاه مصر (دانشگاه قاهره کنونی) پذیرفته شد و در آنجا به تحصیل در رشته فلسفه پرداخت سپس در سال ۱۹۳۴ فارغ‌التحصیل شد. در سال ۱۹۳۶ پس از گذراندن یک سال از دوره کارشناسی ارشد فلسفه، تصمیم گرفت ترک تحصیل کند و تبدیل به یک نویسنده حرفه‌ای شود. او اولین اثر خود را در مجله *الجمادی* منتشر کرد که سلامه موسی در سال ۱۹۲۹ آن را تأسیس کرده بود. سپس چندی به روزنامه‌نگاری پرداخت.

منابع

انوشیروانی، علیرضا (۱۳۸۹). ضرورت ادبیات تطبیقی در ایران، *مجله ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۱، ۶-۳۹.

پازارگاد، بهاء‌الدین (بی‌تا). *مکتب‌های سیاسی*، تهران: اقبال.

دستغیب، عبدالعلی (۱۳۵۴). *نقد آثار غلامحسین ساعدی*، چاپ دوم، تهران: چاپار.

حافظ، صبری (۲۰۱۷). *نشریات فرهنگی و مدرن ادبیات عرب: مروری تاریخی*، *مجله شعر تطبیقی*.

ساعدی، غلامحسین (۱۳۵۰). *واهمه‌های بی نام و نشان*، تهران: نیل.
 سیاوشی، صابره و برهمند، هانیه (۱۴۰۰). بررسی سنجشی مضمون و ساختار در دو رمان کوتاه «شازده احتجاب» گلشیری و «الشّحاذ» نجیب محفوظ. *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی*، دوره یازدهم، شماره ۲، پیاپی ۴۲، ۸۹-۱۱۱. [10.22126/jccl.2020.367.1221](https://doi.org/10.22126/jccl.2020.367.1221)

شلش، علی (۱۹۹۳م). *نجیب محفوظ؛ الطريق و الصدی، القاهرة: الهيئة العامة لقصور الثقافة*.
 شوپنهاور، آرتور (۱۳۸۵). *هنر همیشه برحق بودن*، ترجمه عرفان ثابتی، تهران: ققنوس.
 صادقی، علی (۱۳۸۴). *آزادی و تاریخ؛ تأملاتی در دیالکتیک هگل*، آبادان: پرسش.
 صفاری (صورتگر)، کوکب (۱۳۵۷). ترجمه: *افسانه‌ها و داستان‌های ایرانی در ادبیات انگلیسی*، تهران: دانشگاه تهران.
 الغیطانی، جمال (۲۰۰۶م). *نجیب محفوظ یتذکر، القاهرة: دار الشروق*.
 فتحی، حسن (۱۳۸۲). *دیالکتیک در فلسفه افلاطون، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز*، سال ۱۳۸۲، شماره ۱۸۶، ۱-۲۲.

محمدی فشارکی، محسن و رویا هاشمی‌زاده (۱۳۹۳). *تحلیل داستان گدای ساعدی بر اساس اصول و روش‌های مکتب اگرستانسیالیسم، متن پژوهی ادبی*، سال ۱۸ شماره ۶۰، ۱۰۵-۱۲۵.
 گادامر، هانس گئورگ (۱۳۹۰). *دیالکتیک هگل؛ پنج جستار هرمنوتیکی*، ترجمه مهدی فیضی، تهران: رخداده نو.
 مجابی، جواد (۱۳۸۱). *شناختنامه ساعدی*، چاپ دوم، تهران: قطره.
 محفوظ، نجیب (۱۳۸۳). *الشّحاذ*، ترجمه محمد دهقانی، چاپ سوم، تهران: نیلوفر.
 محفوظ، نجیب (۱۹۶۵م). *الشّحاذ*، مکتبه مصر، دارالمصر للطباعة، مصر: سعید جوده السحر و شرکاء.
 مرتضایی، سیده کلثوم؛ نورایی، الیاس و زینی‌وند، تورج (۱۳۹۸). *جامعه‌شناختی ادبی دو داستان کوتاه «چتر» غلامحسین ساعدی و «النوم» نجیب محفوظ. کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی کرمانشاه*، دوره نهم، شماره ۲، پیاپی ۳۴، ۷۵-۹۷. [10.22126/jccl.2019.1142](https://doi.org/10.22126/jccl.2019.1142)

مهدی‌پور عمرانی، روح‌الله (۱۳۸۵). *نقد و تحلیل و گزیده داستان‌های غلامحسین ساعدی*، چاپ سوم، تهران: نشر روزگار.

References

- Al-Gheitani, G. (2006). Nagib Mahfouz's Memoirs, Alqahirah (Cairo): Dar-Al Shorouk Publications. (In Arabic).
- Anoshirvani, A. (2010). The necessity of comparative literature in Iran, the journal of comparative literature of Persian Language and Literature Academy, No.1, pages 6-39. (In Persian).
- Dastgheib, A. (1975). Criticism of works Saedi Gholam-Hosseini, 2nd Edition, Tehran: Chapar Publications. (In Persian).

- Fathi, H. (2002). Dialectic in Plato's philosophy, Faculty of Literature and Human Sciences publication, 2003(186), pages 1-22. (In Persian).
- Gadamer, H-G. (2011). Hegel's Dialectic, five hermeneutic essays, feizi Mehdi, Tehran: Rokhdad-e Nao publication. (In Persian).
- Mojabi, J. (2002). Saedi's Identification, 2nd Edition, Tehran: Qatreh Publications. (In Persian).
- Mahfouz, N. (1965). Al-Shahath, Misr Public Library, Printing equipment and supplies in Cairo, Egypt: Saeed Al-Sahar Publications. (In Arabic).
- Mahfouz, N. (2004). Al-Shahath, Dehghani, Mohammad. 3rd Edition, Tehran: Niloufar Publications. (In Persian).
- Mehdipour Omrani, R. (2006). Criticism and analysis and selection of Gholam-hossein Saedi's stories, 3rd Edition, Tehran: Rouzegar Publication.
- Mohammadi, F. Hashemizade, R. (2014). Analysis of the story of the beggar Saedi based on the principles and methods of the school of existentialism, literary research text, 18(60), pages 105-125. (In Persian).
- Pazargad, B. (In Press). Political schools, Tehran: Eqbal Publication.
- Sadeqi, A. (2005). Freedom and History "Reflections on Hegel's Dialectic, Abadan: Porsesh Publications. (In Persian).
- Saedi, Gh-H. (1971). Nameless fears, Tehran: Nil Publications. (In Persian).
- Şabrî, H. (2017). Cultural and modern publications of Arab literature, A historical review, Comparative poetry magazine.
- Safari (Souratgar), K. (1978). Translation of Iranian legends and stories in English literature, Tehran: Tehran University Publications. (In Persian).
- Shelsh, A. (1993). Nagib Mahfouz, The road and the echo. Cairo, General Authority: Qosour Al-thaqafa Publications. (In Arabic).
- Schopenhauer, A. (2006). The Art of Always being right, Translated by; Sabeti Erfan, Tehran: Qoqnous Publications. (In Persian).

دراسة مقارنة بين روايتي الشّحاذ لغلامحسين ساعدي و نجيب محفوظ بناء على جدلية هيغل

كمال رسوليان^١ | فاطمه مدرسي^٢

١. طالب الدكتوراه في اللغة الفارسية و آدابها، قسم اللغة الفارسية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، بجامعة اروميه، اروميه، ايران. العنوان الإلكتروني: karzankarzani@yahoo.com

٢. الكاتبة المستقلة، الأستاذة في قسم اللغة الفارسية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، بجامعة اروميه، اروميه، ايران. العنوان الإلكتروني: f.modarresi@urmia.ac.ir

ملخص	معلومات المقال
تناول كاتباً الرواية الإيرانية و المصرية، غلامحسين ساعدي و نجيب محفوظ، في عمليهما اللذين يحملان اسمهما "الشّحاذ"، قضايا اجتماعية مهمة في لقاء المجتمع لظاهرة الحداثة. تحلل الدراسة الحالية، بالاعتماد على ديالكتيك هيغل، هذين العملين بشكل مقارن، و تحلل تبعات هذا الصراع في مجتمعي إيران و مصر بناء على أطروحة التقاليد، نقض الحداثة، و المؤسسة المشتركة (التوليف). و تشير نتائج البحث إلى أن التقليد في قصة "الشّحاذ" للساعدي يتجلى من خلال احترام الأسرة، و التمسك بالقيم الريفية، و المعتقدات الدينية، و تشكل الحداثة ما يعادها بانهايمر مركز الأسرة، و انتشار الفساد الأخلاقي، و تجاهل الدين. في "الشّحاذ"، يتجلى التقليد في الولاء الأسري، و الحنين إلى الماضي، و البساطة و الحميمية الريفية، بينما تتناقض الحداثة مع نقص العلم، و برودة العلاقات الاجتماعية، و تدنيس المقدس. يظهر جدلية هيغل أن هذه التناقضات كانت بمثابة قوة دافعة في قلب التاريخ، و تغذي أجنة بعضها البعض. نتيجة هذا التوليف في كلا العملين هي القلق و الخوف و الوحدة، و التي تتجلى أيضاً في شكل الفراغ و الارتباك في معنى الحياة بالنسبة لعمر حمزاوي، الشخصية الرئيسية للشّحاذ. يجب محفوظ. يظهر هذا المقال، مع مقارنة وصفية تحليلية، مع تسليط الضوء على الجوانب السلبية للحداثة، أن كلا المؤلفين قد صورا الانتقال غير المكتمل و غير المكتمل من التقليد إلى الحداثة بنظرة نقدية و تناولاً بعمق العواقب النفسية و الاجتماعية لهذا التطور.	نوع المقال: مقالة محكمة الوصول: ١٤٤٥/٠٨/٠٣ التقويم والمراجعة: ١٤٤٥/١٢/٢٤ القبول: ١٤٤٥/١٢/٢٥ الكلمات الدلالية: غلامحسين ساعدي، نجيب محفوظ، هيغل، الشّحاذ، الأدب للمقارن، الجدلية.

الإحالة: رسوليان، كمال؛ مدرسي، فاطمه؛ (١٤٤٤). دراسة مقارنة بين روايتي «شّحاذ» لغلامحسين ساعدي و نجيب محفوظ بناء على جدلية هيغل. بحث في الأدب

١-٢٤

،

(١)

للمقارن، ١٥

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcccl.2024.10304.2579